

บทที่ 3

ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

3.1 ทฤษฎีเกี่ยวกับชุมชนและการมีส่วนร่วม

3.1.1 ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับชุมชน

ส่วนวิจัยและพัฒนาทรัพยากรน้ำ สำนักวิจัย พัฒนาและอุทกวิทยา กรมทรัพยากรน้ำ (2552) ได้กล่าวถึงความหมายของชุมชน ศักยภาพของชุมชน และการศึกษารับชมชุมชน ไว้ดังนี้

ชุมชน หมายถึงกลุ่มคนที่อยู่รวมกันในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง ซึ่งมีอาณาบริเวณแน่นอน เป็นที่อยู่อาศัยของคน โดยมีความผูกพันกับพื้นที่แห่งนั้น และยึดเหนี่ยวกันเป็นปึกแผ่นและมั่นคง มีการติดต่อสัมพันธ์กันผ่านระบบการติดต่อสื่อสารในทางใดทางหนึ่ง เพื่อทำกิจกรรมบางอย่างและเชื่อมโยงให้เกิดการใช้ชีวิตร่วมกัน มีวัตถุประสงค์ เป้าหมายของสมาชิก มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและมีความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชนร่วมกันโดยมีโครงสร้าง ระบบการบริหารจัดการกฎระเบียบ มีความตระหนักหรือเกิดจิตสำนึกร่วมกันที่จะดำเนินกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่องในลักษณะของหุ้นส่วนกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันภายใต้ระบบที่เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย

3.1.2 ศักยภาพของชุมชน

กิตติชัย รัตนะ (2551) อ้างใน ส่วนวิจัยและพัฒนาทรัพยากรน้ำ สำนักวิจัย พัฒนาและอุทกวิทยา กรมทรัพยากรน้ำ (2552) ได้ให้ความหมายของศักยภาพชุมชน หมายถึง ชีตความสามารถของชุมชนในการจัดการทรัพยากรเพื่อตอบสนองต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน รวมทั้งให้เกิดการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้ยังหมายถึงความสามารถในการประยุกต์ใช้เครื่องมือและเทคโนโลยีต่างๆ เพื่อการดำรงชีวิตที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของสังคมและยังครอบคลุมถึงการพัฒนาระบบทุนทัศน์ทางความคิด สติปัญญาและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการสนับสนุนการจัดการปัจจัยแวดล้อมต่างๆ ภายในชุมชนอีกด้วย นอกจากนี้ ศักยภาพชุมชนยังเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงขีดความสามารถสูงสุดที่ชุมชนจะตอบสนองต่อการแก้ไขปัญหาและการจัดการชุมชนบนพื้นฐานของทรัพยากรที่ชุมชนมีอยู่ ดังนั้นในแต่ละชุมชนจึงมีศักยภาพที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับปัจจัยสนับสนุนที่แตกต่างกันดังนี้

3.1.2.1 ชีตความสามารถในการเรียนรู้ ในที่นี้หมายถึงขีดความสามารถของสมาชิกหรือกลุ่มสมาชิกในชุมชนที่จะเข้าถึงความรู้และสามารถจัดการความรู้ได้อย่างเป็นระบบ หมวดยุคและประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิตได้ตามครรลองของชุมชน โดยทั่วไปขีดความสามารถในการเรียนรู้ยังขึ้นอยู่กับพื้นฐาน

ทางการศึกษา แหล่งความรู้โดยรอบ ความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับผู้ถ่ายทอดความรู้ รวมถึงสภาพแวดล้อมที่อำนวยความสะดวกการเรียนรู้ของบุคคล

3.1.2.2 **ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชน** ในที่นี้หมายถึงทรัพยากรที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและชุมชนสามารถนำไปใช้ประโยชน์ตามความต้องการได้ เช่น ทรัพยากรดินและการใช้ที่ดิน ทรัพยากรน้ำและแหล่งน้ำ ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า โดยทรัพยากรต่างๆ เหล่านี้เปรียบเสมือนกับเป็นทุนของชุมชนที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้

3.1.2.3 **สมาชิกในชุมชน** ในที่นี้หมายถึงรวมถึงบทบาทของสมาชิกในชุมชน ศักยภาพของภาวะผู้นำในชุมชน ระบบการได้มาซึ่งผู้นำ ตลอดจนการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนต่อกระบวนการพัฒนาชุมชนในด้านต่างๆ ภูมิปัญญาท้องถิ่น การแสดงบทบาทของสมาชิกชุมชนจะมากหรือน้อยเพียงใดนั้นยังขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ เช่น ประเด็นปัญหาที่กระทบต่อวิถีชีวิตชุมชน ความรุนแรงของปัญหา ความเป็นเอกภาพของกลุ่มชาติพันธุ์ ความซับซ้อนของโครงสร้างการผลิตในชุมชน หรือแม้กระทั่งจำนวนสมาชิกที่มีอยู่ในชุมชน เป็นต้น

3.1.2.4 **ระบบการบริหารจัดการชุมชน** เป็นปัจจัยที่ควรพิจารณาอย่างละเอียด เนื่องจากแม้ว่าในแต่ละชุมชนจะมีทรัพยากรธรรมชาติหรือบทบาทการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนมากน้อยเพียงใดก็ตาม แต่หากขาดระบบการบริหารจัดการที่ดี ก็ส่งผลกระทบต่อความไม่มีศักยภาพของชุมชนตามไปด้วย ระบบการบริหารจัดการเกี่ยวข้องกับองค์ประกอบต่างๆ เช่น การระดมสมาชิก การระดมทุน การวางแผน การจัดตั้งกลุ่มตามวัตถุประสงค์เพื่อแบ่งงานกันทำ ภาวะผู้นำเพื่อจูงใจสมาชิกให้เกิดการมีส่วนร่วม การกำหนดเป้าหมาย กำหนดกฎระเบียบที่จะให้สมาชิกใช้เป็นแนวปฏิบัติร่วมกัน การนำไปสู่การปฏิบัติ ตลอดจนการพัฒนากระบวนการติดตามประเมินผลการดำเนินงาน หรือแม้กระทั่งหลักในการปกครองท้องถิ่นที่ดีตามหลักธรรมาภิบาล ก็เป็นหลักการบริหารจัดการที่มีความสำคัญต่อชุมชน

3.1.3 ระดับการมีส่วนร่วมในมิติการร่วมกระบวนการพัฒนา

Wilcox (1994) ได้เสนอโมเดลด้านการมีส่วนร่วมขึ้นหลายๆ ระดับ โดยกล่าวว่าแต่ละระดับการมีส่วนร่วมนั้น มีความเหมาะสมในแต่ละสถานการณ์แตกต่างกัน เรียงจากน้อยไปมาก แบ่งออกได้เป็น 5 ระดับ ดังนี้

การให้ข้อมูล - เป็นการมีส่วนร่วมขั้นต่ำที่สุด มีเป้าหมายประสงค์เพื่อบอกกล่าวให้ชุมชนได้รับรู้วางแผนงาน/โครงการอะไรบางอย่างที่เกี่ยวข้องกับชุมชนของเขา

การปรึกษาหารือ - เป็นการนำเสนอทางเลือกต่างๆ ของการดำเนินโครงการและรับฟังความเห็นของชุมชนที่มีต่อโครงการและทางเลือก

การร่วมตัดสินใจ - เป็นการกระตุ้นให้ชุมชนช่วยกันแสดงความคิดเห็นเสนอทางเลือกเพิ่มเติมและร่วมตัดสินใจเลือกทางเลือกที่ดีที่สุด

การร่วมดำเนินการ - ไม่เพียงแต่กลุ่มต่างๆจะมาร่วมกันตัดสินใจเพื่อเลือกสิ่งที่ดีที่สุดเท่านั้น แต่ควรมีการสร้างความร่วมมือเพื่อให้ภารกิจลุล่วง จนถึงร่วมกันประเมินผลที่เกิดขึ้นจากโครงการ

การสนับสนุนให้ชุมชนริเริ่มอย่างอิสระ- สนับสนุนให้ชุมชนได้ดำเนินการในสิ่งที่เป็นความต้องการของชุมชน ภายในกรอบงบประมาณของเงินทุนสนับสนุน ซึ่งเจ้าของทุนสนับสนุนคอยช่วยให้คำแนะนำและความช่วยเหลือตามความเหมาะสม

3.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

3.2.1 ปัจจัยเสี่ยงและวิถีชีวิตของชุมชนในพื้นที่เสี่ยงภัยดินถล่มและน้ำหลาก-ดินถล่ม

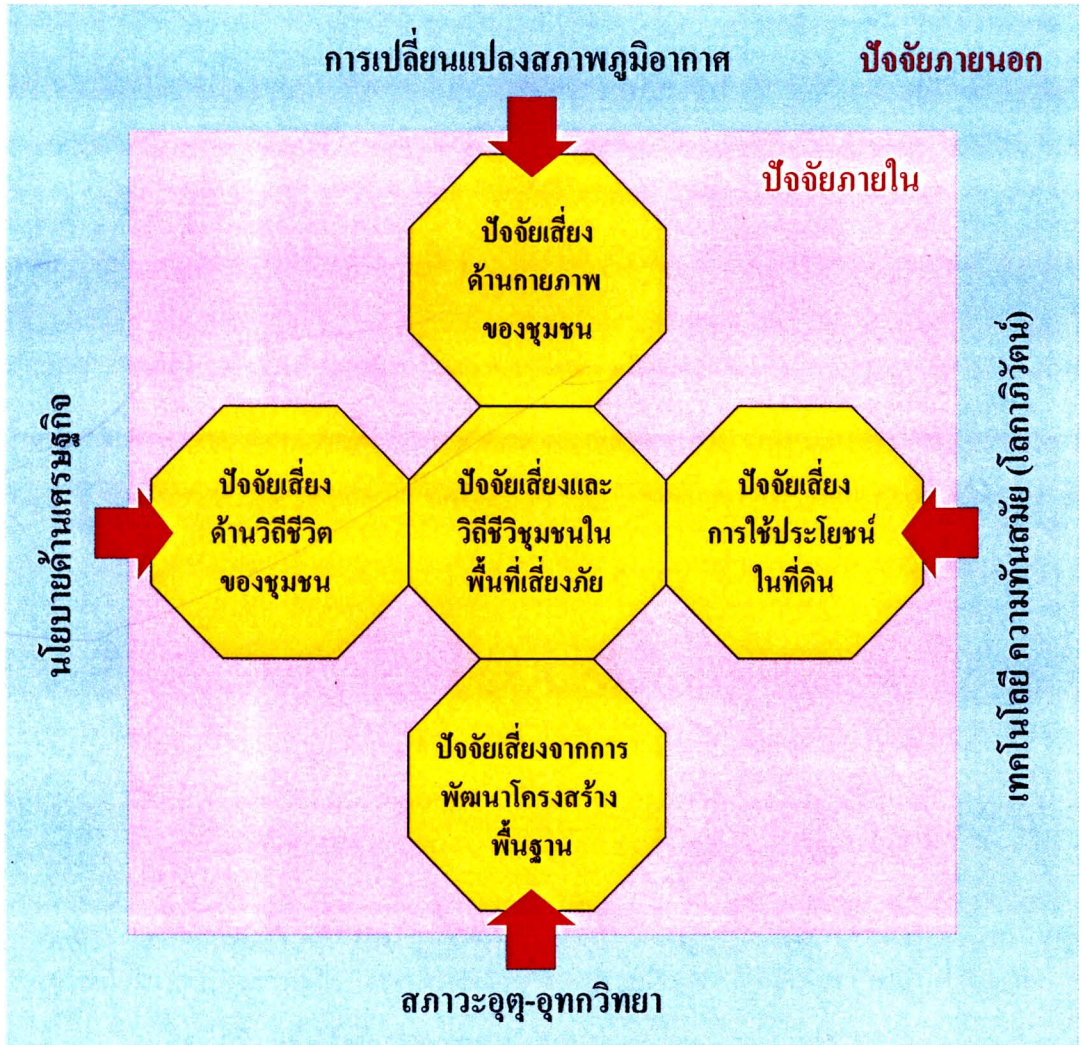
สำนักวิจัย พัฒนาและอุทกวิทยา กรมทรัพยากรน้ำ (2552) ได้ศึกษาโครงการปัจจัยเสี่ยงต่อการเกิดอุทกภัย-ดินถล่มในพื้นที่เสี่ยงภัย โดยได้มีการศึกษาลักษณะภูมิประเทศ วิศวกรรมธรณีวิทยา ธรณีวิทยา อุทกวิทยา และการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่เสี่ยงภัยดินถล่มและน้ำหลาก-ดินถล่ม แล้วนำมาประมวลผล เพื่อให้ทราบถึงปัจจัยที่ก่อให้เกิดภัยพิบัติ ผนวกกับการทราบถึงวิถีชีวิตก่อนเกิดและหลังเกิดเหตุการณ์ การสนับสนุนให้ชุมชนในพื้นที่เสี่ยงภัยเกิดความตระหนักด้วยการสร้างกระบวนการเรียนรู้ต่อปัจจัยเสี่ยงต่างๆ ในชุมชน จึงเป็นแนวทางหนึ่งที่จะให้ชุมชนคอยเฝ้าสังเกตและมีความระมัดระวังผสมผสานกับอุปกรณ์หรือเทคโนโลยีที่ภาคราชการนำไปสนับสนุนการเฝ้าระวังเตือนภัยให้กับชุมชน เพื่อให้การดำเนินวิถีชีวิตที่จะทำให้คนกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุขและน่าจะเป็นประโยชน์ต่อโครงการจัดทำระบบเตือนภัยและป้องกันภัยเพื่อลดปัญหาความสูญเสียอันจะเกิดขึ้นได้ในอนาคต

โครงการปัจจัยเสี่ยงต่อการเกิดอุทกภัย-ดินถล่ม ในพื้นที่เสี่ยงภัย

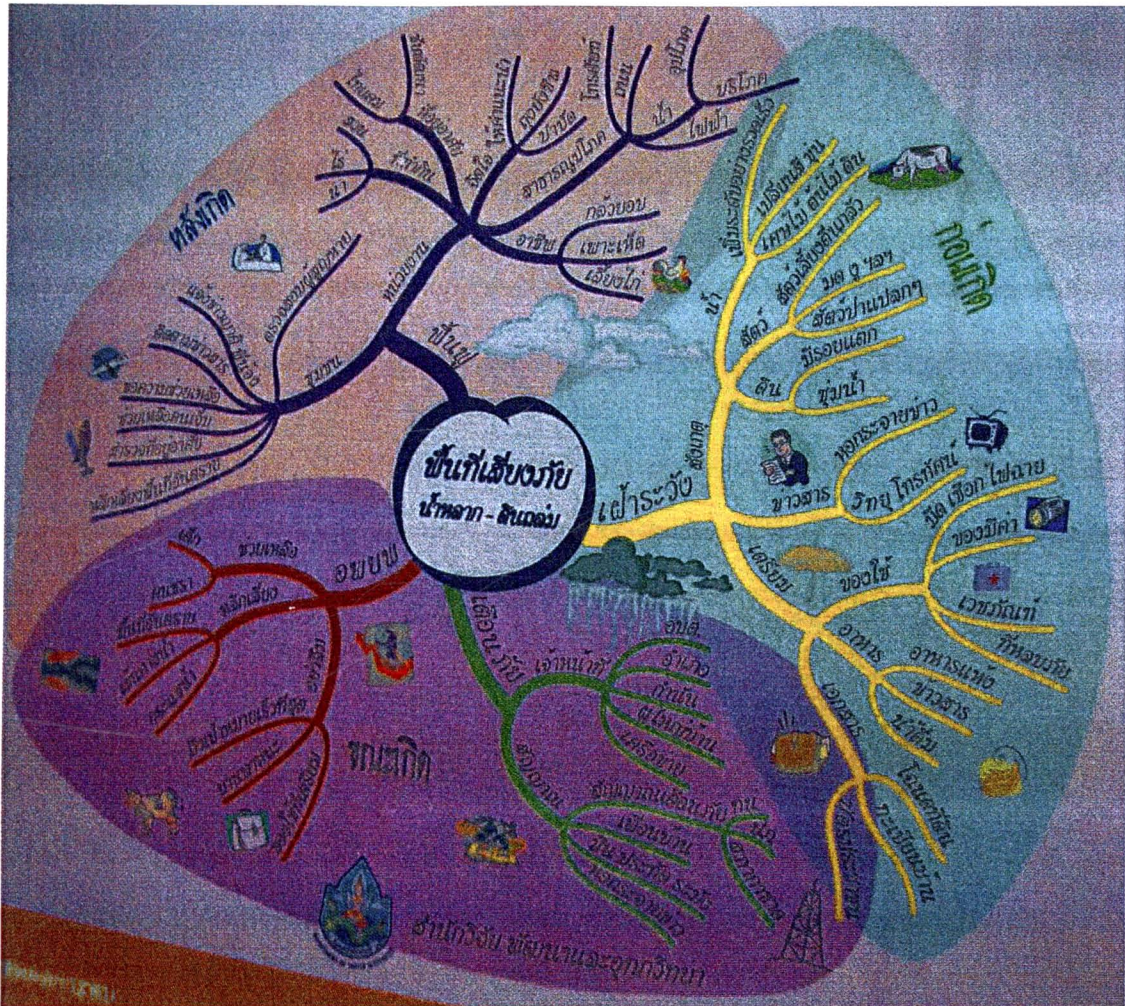

ภาพที่ 3-1 โครงการปัจจัยเสี่ยงต่อการเกิดอุทกภัย-ดินถล่ม ในพื้นที่เสี่ยงภัย
(สำนักวิจัย พัฒนาและอุทกวิทยา กรมทรัพยากรน้ำ, 2552)

กรอบแนวความคิดโครงการวิจัย

ภาพที่ 3-2 กรอบแนวความคิดโครงการวิจัยโครงการปัจจัยเสี่ยงต่อการเกิดอุทกภัย-ดินถล่ม ในพื้นที่เสี่ยงภัย (สำนักวิจัย พัฒนาและอุทกวิทยา กรมทรัพยากรน้ำ , 2552)

ภาพที่ 3-3 แผนผังความคิด โครงการปัจจัยเสี่ยงต่อการเกิดอุทกภัย-ดินถล่ม ในพื้นที่เสี่ยงภัย (สำนักวิจัย พัฒนาและอุทกวิทยา กรมทรัพยากรน้ำ , 2552)

3.2.2 การสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการป้องกันอุทกภัยและดินถล่ม

ในปีงบประมาณ 2550 สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (ชื่อเดิม สถาบันวิจัยและพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี) และมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ในการศึกษาโครงการการมีส่วนร่วมของชุมชนเครือข่ายลุ่มน้ำน่านตอนบนในการป้องกันอุทกภัยและดินถล่ม ภายใต้แผนงานวิจัยระบบเตือนภัยและการมีส่วนร่วมของชุมชนเครือข่ายลุ่มน้ำน่านตอนบนเพื่อการป้องกันอุทกภัยและแผ่นดินถล่ม โดยโครงการการมีส่วนร่วมของชุมชนเครือข่ายลุ่มน้ำน่านตอนบนในการป้องกันอุทกภัยและดินถล่ม ได้ดำเนินการวิจัยโดยใช้อำเภอเชียงกลาง จังหวัดน่าน เป็นพื้นที่นำร่อง ในการศึกษาได้เน้นหนักในด้านกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางในการป้องกันอุทกภัยและดินถล่ม ซึ่งแนวคิดหลักในการดำเนินโครงการวิจัย คือ การสร้างศักยภาพให้ชุมชนในพื้นที่เสี่ยงภัยพึ่งตนเองได้ภายใต้ศักยภาพที่ชุมชนมี

การดำเนินงานจัดตั้งเครือข่าย ฯ คณะทำงานได้ใช้กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน โดยคณะทำงานได้นำเสนอผลการสำรวจสถานการณ์ปัญหาโดยโครงการย่อยที่ 4 และผลการศึกษาของโครงการย่อยที่ 2 และโครงการย่อยที่ 3 ให้ประชาชนทราบเพื่อเป็นข้อมูลและความรู้เบื้องต้นในการแลกเปลี่ยนและระดมความคิดเห็น ซึ่งผลการประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกันทำให้ประชาชนในชุมชนที่เป็นพื้นที่เสี่ยงภัยมีความตระหนักถึงอันตรายของภัยที่จะเกิดขึ้น และเห็นว่าจำเป็นต้องจัดตั้งเครือข่ายความร่วมมือในการป้องกันอุทกภัยและดินถล่มขึ้น โดยมีโครงสร้างที่ประกอบด้วยตัวแทนของทุกภาคส่วนในชุมชน คือ ตัวแทนชุมชน หน่วยงานในท้องถิ่น และหน่วยงานวิชาการ แต่ละภาคส่วนจะมีบทบาทหน้าที่ ดังนี้

ตัวแทนชุมชน (อบต. กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน อปพร. และมิสเตอร์เตือนภัย) จะทำหน้าที่ในการจัดทำแผนที่เสี่ยงภัย เตรียมแผนเผชิญเหตุและปฏิบัติการกู้ภัย

หน่วยงานในท้องถิ่น (สำนักงานป้องกันภัยจังหวัด และองค์การบริหารส่วนจังหวัด) จะทำหน้าที่สนับสนุนการพัฒนาศักยภาพบุคลากรและชุมชนในการปฏิบัติงานป้องกันและแก้ไขปัญหาภัยพิบัติ

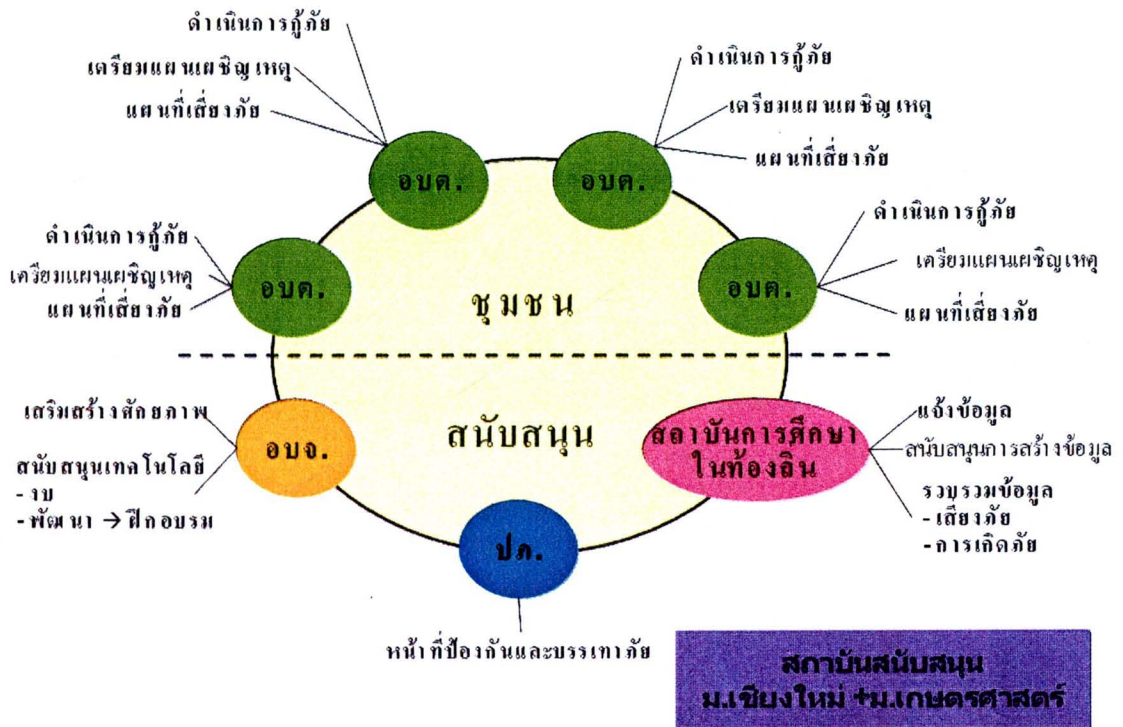
หน่วยงานวิชาการ (สถาบันการศึกษาในท้องถิ่น) จะทำหน้าที่รวบรวมข้อมูลพื้นที่เสี่ยงภัย ข้อมูลการเกิดภัย ตลอดจนแจ้งข้อมูลเพื่อเตือนภัย

นอกจากนี้ เพื่อให้การบริหารจัดการและประสานการทำงานของเครือข่ายเกิดประสิทธิภาพ ได้จัดตั้งเครือข่ายย่อย 3 เครือข่ายที่สอดคล้องกับการบริหารท้องถิ่น คือ เครือข่ายตำบลเชียงกลางและพญาแก้ว เครือข่ายตำบลพระพุทธรบาทและเชียงคาน เครือข่ายตำบลพระธาตุและตำบลเปือ

หลังจากกำหนดโครงสร้างและองค์ประกอบของคณะกรรมการเครือข่ายแล้ว ได้ทำการคัดเลือกคณะกรรมการเครือข่าย ซึ่งคณะกรรมการเครือข่ายที่ได้รับการคัดเลือกได้เริ่มปฏิบัติงาน โดยได้มอบหมายงานให้กลุ่มเยาวชนอาสาสมัครของเครือข่ายทำการรวบรวมข้อมูลพื้นฐานในการเฝ้าระวังป้องกันภัยพิบัติ ข้อมูลจากภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เคยใช้ในการเตือนภัย เพื่อจัดทำเป็นฐานข้อมูลความรู้ท้องถิ่น และจัดทำร่างแผนการเฝ้าระวังและป้องกันภัยระดับชุมชน

หลักการสร้างเครือข่ายความร่วมมือของโครงการ คือ ใช้ชุมชนเป็นศูนย์กลางในการเฝ้าระวังและบรรเทาภัยอันเกิดจากอุทกภัยน้ำป่าไหลหลากและดินถล่ม ดังนั้น โครงการจึงได้จัดการฝึกอบรมเพื่อพัฒนาศักยภาพบุคลากรในเครือข่ายเพื่อให้ชุมชนในพื้นที่เสี่ยงภัยสามารถพึ่งตนเองได้ โดยโครงการได้จัดอบรมให้ความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับการติดตามเฝ้าระวังป้องกันและแก้ไขปัญหาภัยพิบัติแก่ประชากรกลุ่มเป้าหมาย รวมทั้งได้จัดอบรม คุณานและฝึกปฏิบัติงานการใช้โปรแกรมสารสนเทศเพื่อการเฝ้าระวังป้องกันปัญหาภัยพิบัติ ให้แก่ครูและนักเรียนที่เป็นอาสาสมัครของเครือข่าย ซึ่งการติดตามผลหลังการจัดตั้งเครือข่ายและการฝึกอบรมพัฒนาศักยภาพบุคลากรของเครือข่าย พบว่า ได้มีการถ่ายทอดความรู้จากการไปอบรมไปสู่ชุมชนมากขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มนักเรียนได้มีการนำความรู้ที่ได้จากการอบรมมาเผยแพร่ต่อให้กับ

นักเรียนในโรงเรียนรวมทั้งได้นำโปรแกรมเตือนภัยให้นักเรียนนำไปไว้ที่ตำบลของตนเอง และเผยแพร่ให้กับตำบลที่ไม่ได้ส่งคนเข้ามาอบรม ทำให้เครือข่ายในการเฝ้าระวังขยายวงกว้างออกไป

ภาพที่ 3-4 หน้าที่ของแต่ละองค์ประกอบของเครือข่ายชุมชน

